

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centrui

Pažyma

Kosto Korsako asmenybė ir veikla sovietmečiu

Kostas Korsakas (1909 10 05 Pašvitinyje, Pakruojo valsčius – 1986 11 22 Vilniuje) – Lietuvos literatūros tyrinėtojas ir kritikas, ilgametis Lietuvių kalbos ir literatūros instituto direktorius.

Korsakas – žinomas ir gerbiamas kritikas tarpukariu. Literatūrinę veiklą pradėjo 1923 m. publicistikos straipsniais, vėliau pasuko į literatūros kritiką. Kairiosios pakraipos veikėjas už domėjimąsi marksistinėmis idėjomis pateko į Šiaulių kalėjimą. Kad jau anuomet buvo neeilinė asmenybė, liudija šis faktas – bičiulių surinktus parašus malonės prašymui prezidentui Smetonai nunešė Juozas Tumas-Vaižgantas. Dėl malonės prašymo 1930 m. paleistas, bet pašalintas iš komjaunimo, o komunistinis žurnalas „Priekalas“ apšaukė jį socialfašistu dėl bendradarbiavimo legalioje nepriklausomos Lietuvos spaudoje. Savo poleminiais straipsniais ir recenzijomis, sudėtomis į knygas „Straipsniai apie literatūrą“ (1932), „Kritika“ (1936), „Rašytojai ir knygos“ (1940) nusipelnė pripažinto kritiko vardą, visada buvo aktyvus literatūrinio gyvenimo dalyvis. Didelį autoritetą visais laikais ir prie visų valdžių turėjo visų pirma kaip eruditas ir veiklus žmogus, o ne dėl ideologinių pažiūrų. Literatūra jam atrodė ne estetinė prabanga, o socialinės kovos įrankis, todėl realistiniam menui visada teikė pirmenybę. Būdamas kairiosios literatūrinės ir visuomeninės grupuotės teoretikas bei ideologas orientavosi į marksizmą. Todėl jo simpatijos socializmui natūraliai sutapo su oficialia sovietine ideologija, ir kai naujoji stalinistinė valdžia pirmiausia telkė kairiau nusiteikusius rašytojus, kultūrininkus, Korsakas įėjo į įvairių renginių valdybas, prezidiumus, pirmininkavo, sakė įvairias kalbas, buvo skiriamas į žymių veikėjų laidotuvių komisijas, jubiliejų minėjimus ir t. t. 1940 buvo paskirtas agentūros ELTA direktoriumi, 1940–1941 m. – Valstybinės leidyklos direktorius, aukštas pareigas ėjo Vilniaus universitete, Mokslų akademijoje, o Vladimiras Dekanozovas net su juo aptarė, kas turėtų rašyti poemą apie Staliną. Tai buvo klastingi spąstai, į kuriuos pakliuvęs turėjai būti valdžios žmogumi, paklusti diktatui. Prasidėjus 1941–1944 m. SSRS-Vokietijos karui gyveno Maskvoje, Penzoje. Karo metus praleidęs evakuacijoje parašė protarybinių eilėraščių, kuriuos skaitė lietuviškos divizijos kariams ir per radiją, bet vėliau siekė, kad nebūtų priešinami ten patekę ir Lietuvoje likę rašytojai, stengėsi vienyti, o ne skaldyti.

Iš pirmo žvilgsnio visiškai lojalus naujajai valdžiai, pats ne kartą nukentėjo nuo stalinistinio režimo statytinių. Pirmajame Tarybų Lietuvos rašytojų suvažiavime Korsako teigiamai įvertintas Kazio Borutos romanas „Baltaragio malūnas“ lygiai po mėnesio (1945 11 25) „Tiesos“ oficioze V. Rudmano pasirašytoje Genriko Zimano recenzijoje „Suprietarinta tautosaka“ buvo sutriuškintas kaip

svetimas naujai ideologijai. Sakydamas suvažiavime baigiamąją kalbą Korsakas blaiviai teigė, kad „sveikas realistinis protas, atsispyrimas į lietuvišką žemę turi būti mūsų kolektyvo pagrindas“¹. Korsakas nedelsdamas inicijavo (nors ir su duokle konjunktūrai) senosios raštijos tyrimus (Martyno Mažvydo „Katekizmo“ 400 m. jubiliejus, studijų rinkinys „Senoji lietuviška knyga“, 1947). Marksistiniai principai praeities ir dabarties kultūrai vertinti buvo suformuluoti ir ypač įtvirtinti LKP(b) CK XV plenumo bei LKP(b) VI suvažiavime, o labiausiai užaštrinti po rašytojų susirinkimo, skirto VKP(b) CK nutarimams dėl žurnalų „Zvezda“ ir „Leningrad“ apsvarstyti, kur ypač pikta demaskuota „vieningosios srovės teorija“, „buržuazinio objektyvizmo dvasia“, „dekadentizmas, mistika, individualizmas“ ir pan. Kaip menkai besilaikanti šio klasinio požiūrio LKP CK sprendimu griežtai sukritikuota Korsako kritikos knyga „Literatūra ir kritika“ (1949). Nors ištikimas režimui, pokariu buvo ypač puolamas dėl XIX a. pabaigos tautinio atgimimo pozityvių apibūdinimų, dėmesio nacijos formavimosi pradžia, vėliau sulaukė atkirčio dėl siekimo į istorikų orbitą įjungti LDK istorijos palikimą, taip pat tirti Prūsijos, Užnemunės specifika – tai, ką užribyje paliko oficialus istorinis diskursas (ypač dogmatiškas Juozo Žiugždos vadovaujamas Istorijos institutas). Įgijęs tvirto marksisto ir „nepartinio bolševiko“ reputaciją Korsakas galėjo daug ką paremti, apginti filologiją nuo itin kairuoliško marksizmo, nes jo pozicija buvo realistiškesnė, logiškesnė, orientuota į rimtus kultūrinius tikslus – geriau padaryti kiek ir ką galima, nei nedaryti nieko. Kita vertus, patyręs daug kritikos stalinistiniu laikotarpiu, kartais vengė rizikuoti, buvo perdėtai atsargus, vengė atviriau konfrontuoti su galingesnėmis režimo ar inercijos, vėliau – biurokratijos jėgomis.

Korsakas niekada nebuvo įstojęs į Komunistų partiją, tad aukštų pareigų užėmimas be narystės tikrai nebuvo įprasta praktika. Pats autorius ankstyvuoją sovietmečiu (beveik iki Atlydžio) turėjo viešai pripažinti savo „klaidas“, kad išliktų Lietuvos mokslų akademijos nariu (nuo 1949), 1946–1952 Lietuvių literatūros instituto direktoriumi, 1952–1984 – Lietuvių kalbos ir literatūros instituto direktoriumi. Vėlesniais metais institucinės pozicijos sutvirtėjo, nors ne kartą užsimena apie bandymus atsistatydinti, kurie buvo atmetami. Nuo chruščiovinio atlydžio Korsakas kiek įmanoma bandė demonstruoti savarankišką mąstymą, pabrėžti, kad beatodairiškas sovietinių rėmų taikymas kai kuriems reiškiniams yra nelogiškas, jam asmeniškai atgrasus.

Apsisprendimas nepriklausyti partijai buvo pažeidžiama jo, kaip vadovo, vieta, funkcionieriai kaltindavo institutą, kad jame negausi partinė organizacija, kad čia – nacionalistų lizdas, kad ant sienų stinga vaizdinės agitacijos (proginių šūkių, plakatų) ir pan. Prisiminimų liudininkų žodžiais, tai būta „geležinio žmogaus“, kuris visuomet rodė asmeninio disciplinotumo pavyzdį, buvo tikslus,

¹ Pirmasis Tarybų Lietuvos rašytojų suvažiavimas, in „Rašytojas pokario metais: Dokumentų rinkinys“, Vilnius: Vaga, 1991, p. 33.

punktualus, paisė subordinacijos, liepdavo pavaldiniams protokoluoti, fiksuoti visus oficialius posėdžius, konferencijas, pasitikėjo pirminiais šaltiniais, reikalavo aukštos darbo kultūros, terminų laikymosi. Po ideologiškai ir politiškai „teisinga“ vieša retorika dažnai buvo slepiamas rūpestis humanitarikos padėtimi, perspektyviais būsimais tyrėjais, praeities vertybių išsaugojimu, dedamos konkrečios pastangos apginti puolamą žmogų, autorių, kūrinį ar archyvinį vienetą to neviešinant ir neakcentuojant.

Ilga direktoriaus kadencija režimo metais liudijo apie jo diplomatinis sugebėjimus ir išlaikomą autoritetą, nors garsėjo gana griežta vienvaldyste. Direktoriui pavyko pasiekti, kad Lietuvių kalbos ir literatūros institutas (kiek tai anuomet buvo įmanoma) taptų lituanistikos tyrimų koordinaciniu centru. Vadovaudamas institutui Korsakas atliko daug strateginių kultūros vertybių išsaugojimui ir paskelbimui svarbių darbų. 1956 m. inicijavo seriją „Literatūra ir kalba“ (22 tomai), kurioje spausdinami instituto mokslininkų tyrimai iš kalbotyros, folkloristikos, literatūrologijos (beje, tai Korsako įvestas terminas), keli šimtai rašytojų laiškų su moksliniais komentarais, atsiminimų, kitų dokumentų; išleisti tautosakos palikimo 5 tomai, ikisovietinės kritikos dvitomis, tautosakos apybraiža. Korsakas sudarė periodizacijos schemą penkiatomei „Lietuvių literatūros istorijai“ (1957–1968), pats rašė atskirus skyrius, kuravo procesą ir buvo leidinio redaktorius. Už knygos redagavimą ir parengimą 1969 m. jam paskirta LSSR Valstybinė premija. Šie tomai, kad ir kaip šiandien atrodytų pasenę ir nevisapusiški, dešimtmečiais buvo pagrindinis atramos šaltinis dėstytojams, studentams, mokytojams, jose buvo sukaupta daug kitur neprieinamos informacijos.

Siekis apsaugoti lituanistinę įstaigą buvo sąmoningas – kad galėtų tęsti daugiatomio lietuvių kalbos žodyno, tautosakos leidimo darbus, pradėtų sistemingą praeities rašytojų kūrybos tyrinėjimą. Buvo apgalvota kadrų politika – telkti ir brandinti gabių jaunų filologų būrį (net išmintingai toleruojant jo nuostatoms tolimas struktūralizmo idėjas). Filosofo Romualdo Ozolo nuomone, „po Korsako sparneliu“ subrendo būsimieji kultūros opozicionieriai. Platų akademiko akiratį pripažino Algirdas Julius Greimas, dedikuodamas naują knygą „Du Sens“: „Kostui Korsakui su padėka ir pagarba jo vadovaujamam darbui“ (dienoraščio įrašas, 1970 m.)² Akademiko asmenybės mastą liudija ir tai, kad pas jį vizito metu svečiavosi prancūzų rašytojai Jeanas Polis Sartre’as ir Simone de Beauvoir.

Vertinti lietuvių literatūrinį palikimą buvo didžiausias Korsako rūpestis. Jo pagirtinas tikslas buvo į griežtai cenzūruojamą mokslinę apyvartą įvesti visą įmanomą faktografiją, suminėti kuo daugiau rašytojų pavardžių, kad nebūtų ištrintos iš istorinės atminties. Akcentavo, kad svarbu ne

² „Literatūra ir kalba: Kostas Korsakas“, parengė V. Galinis, V. Kubilius, Vilnius: lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, t. 22, 1995, p. 399.

epitetai ir vertinimai (žinoma, kad neapsieita be „feodalinis“, „buržuazinis“ ir pan.), o kad matytųsi reiškinį įvairovė, kad būtų kuo išsamiau pristatytas procesas. Žinoma, tai buvo galima padaryti tik marksistinės metodologijos pagrindu.

Direktorius bandė kiek įmanoma laviruoti, oficialiai palaikydamas direktyvinius, „užštrintus“ sprendimus, bet drauge bandydamas prastumti ir mokslo strategijai svarbius liuanistinius veikalus. Korsakas vadovavo visų įstaigos darbų planavimui (penkmečio planai turėjo būti „subalansuoti“, nes juos tvirtindavo Maskva), todėl nevengė atsiliepti į aktualijas, atiduoti duoklę laikmečiui: taip atsirado beverčiai leidiniai „Didžioji Spalio socialistinė revoliucija ir liuviių literatūra“, „Liuvių kalba tarybiniais metais“, „Leninas liuviių literatūroje“, kuriems buvo patelktas instituto kolektyvas, bet kurie kaip fasadas pridengė rimtesnius darbus iš leksikografijos, liuviių tarmių, onomastikos, tautosakos. Vyko sudėtingos „prastumti“ – „blokuoti“ varžybos. 1976 ir 1983 m. atlikti du SSSR Mokslų akademijos atsiųstos komisijos instituto veiklos tikrinimai, bet direktorius poste išliko. Turint galvoje dogmatinių dešimtmečių atmosferą, direktoriavimas buvo atsakinga našta, įskaitant begales visuomeninių pareigų, tarnybinių ryšių, narystės svarbiose redkolegijose, enciklopedijų redakcijose, mokslinėse, kūrybinėse organizacijose ir kt. Buvo bibliofilas, turėjo daug pažinčių filologiniame pasaulyje, susirašinėjo su įvairių kraštų rašytojais, baltistais, draugijomis, žurnalų redakcijomis (instituto rankraštyne liko apie 500 Korsako korespondencijos adresatų iš JAV, VFR, Japonijos, Švedijos, VDR, Lenkijos, Čekoslovakijos, Serbijos, Rumunijos, Bulgarijos). Ilgas organizacinis ir administracinis darbas (instituto direktoriumi išdirbo beveik 40 metų) atitraukė nuo poezijos, kurią laikė vienu svarbiausių savo pašaukimų. Gerai mokėdamas latvių kalbą, pasireiškė kaip vertėjas (ypač populiarino Janį Rainį), mezgė artimus ryšius su Latvijos mokslininkais, nemažai nusipelnė kaip komparatyvistas – kad ir po „tautų draugystės vėliava“.

Korsako gyvenimą sovietmečiu netiktų apibūdinti nei vien teigiamais, nei vien neigiamais vertinimais. Korsako vaidmuo pavojingas, tarpais niūrus ir net atstumiantis, bet toli gražu ne vienareikšmis. Net ir juodaisiais dešimtmečiais akademikui rūpėjo ne tiek oficialios doktrinos, kiek bendrieji krašto interesai. Visus etapus žymėjo prieštaravimai, o kaip suvesti balansą? Direktoriavimą iš Korsako perėmusio literatūrologo Jono Lankučio žodžiais, turėtume pozityviai traktuoti jo pareigą nacionalinei kultūrai, jo „akademinį realizmą ant deformuoto socializmo ašmenų“³.

Kosto Korsako dirbami darbai įgalino funkcionuoti gyvajame procese daugelį kultūros vertybių, o tai garantavo nacionalinį tęstinumą nepalankiomis sovietmečio sąlygomis.

³ Op. cit., p. 19

Bibliografiniai šaltiniai:

- Literatūra ir kalba, T. XXII. Kostas Korsakas, sudarė V. Galinis, V. Kubilius, Vilnius: 1995.
- Rašytojas pokario metais: Dokumentų rinkinys, Vilnius: Vaga, 1991.
- „Literatūra 1940-1960: Dokumentų rinkinys“, sud. J. Vosylius, Lietuvos archyvų generalinė direkcija prie Lietuvos vyriausybės, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1992.
- Kubilius Vytautas, „XX amžiaus literatūra“, Vilnius: Alma littera, 1995.
- Ozolas Romualdas, „Atgimimo ištakose: 1970-1980 metų Lietuvos kultūros gyvenimo štrichai“, Vilnius: Pradai, 1996.
- Baliutytė Elena, „Laiko įkaitė ir partnerė: lietuvių literatūros kritika 1945-2000“, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.
- „Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje, 1940-1990: Dokumentų rinkinys“, sud. J. R. Bagušauskas, A. Streikus, Vilnius: Gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, Vilnius, 2005.
- Žukas Vladas, „Kostas Korsakas: Prisiminimai“, UAB „Ogamas“, 2005.
- Švedas Aurimas, „Matricos nelaisvėje: sovietmečio lietuvių istoriografija (1944-1985)“, Vilnius: Aidai, 2009.
- „Tarp estetikos ir politikos: lietuvių literatūra sovietmečiu, kolektyvinė monografija“, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015.
- „Sovietmečio lietuvių literatūra: Reiškiniai ir sąvokos“, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019.
- Klumbys Valdemaras, „Stovėję po medžiu? Lietuvių inteligentijos elgesio strategijos sovietmečiu“, Lietuvos istorijos institutas, Vilnius, MMXXI.

Habil. dr. Jūratė Sprindytė